

Evimin dışındaki canavar

Dr. Bayram Demir

1993'te Sağlık Bakanlığında göreve başladı. Farklı tarihlerde Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatı Şube Müdürlüğü, Ankara İl Sağlık Müdür Yardımcılığı, Dünya Sağlık Örgütünde Bakanlık görevlisi olarak teknik uzman sıfatıyla çalıştı ve Performans ve Kalite Geliştirme Dairesi (Müstakil Daire Başkanlığı) Başkan Yardımcılığı, Daire Başkanlığı, Batman Kamu Hastaneleri Birliği İdari Hizmetler Başkanı, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkan Danışmanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü danışmanlık görevlerinde bulundu. Halen Uluslararası Hasta Güvenliği ve Sağlık Finansmanı Araştırmaları Merkezi-UHGSfam Genel Sekreteridir.

Korku hikâyelerinin ve çocuklara yönelik masalların klişeleri arasında çok fazla benzerlik olmasa da her iki türün ortak noktası, okur veya dinleyicilerin ilgisini canlı tutacak bir merak duygusudur. Bu merak duygusu mutlulukla bir olabileceği gibi korkuyla da bir arada olabilir. Sizi, yakınlarınızı veya çevrenizdekilerden birilerini her an alıp götürecek bir bilinmezle karşı karşıya olmanın mutluluk getirmeyeceği aşikâr. Bu yönüyle, COVID-19 virüsü pandemisinin gerçek ve etkileyici bir korku masalı örgüsüne sahip olduğuna hiç şüphe yok. Esasen bu perspektif esas alınarak sıradan insanın gündelik hayatının gerçek zamanlı bir filmi çekilecek olsa iddialı bir korku filmi de olabilir. "Peki, neden böyle?" diye düşündüğümüzde çok bilinmeyenli bir denkleme rastlaştığımız gerçeği ortaya çıkmaktadır. Film veya masalarda esas oğlan ya da kadının kurtuluşu gibi bireysel kurtuluş hikâyeleri cezbedici ve çoğunlukla içimize su serper ama gerçeğin geri kalan kısmını örttüğü de bir realitedir. Kitlesele kurtuluşu kurgulayan bir senaryonun olay örgüsünün sonlarında ise kurtarıcı figürler, güvenilir kurumların veya devletin olaya müdahillliğini bekleriz. Dolayısıyla, "Nerede bu devlet?" nidası da vergi toplanan her ülkede ortaya çıkabilmektedir.

Bu itibarla, salgınla birlikte devlet ve hükümetlerin görevi, sağlık sistemlerinin salgınla baş etme kapasitesi, vatandaşların rolü ve vatandaşlardan beklentiler gibi birçok şeyin tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Bunlar tartışıldıkça bir şeyler daha ortaya çıkmaya başlamıştır. COVID-19, hayatımızdan hiç çıkmamış ama örtük bir şekilde bulunan "belirsiz-

lik", "korku" ve "güven" gibi kavramları gün yüzüne çıkarmıştır.

Korku yaygın çünkü salgın başladığından beri, başta hekimler olmak üzere bilim adamları, "salgının her gün ilerlediğini", "karşılaştığımız diğer griplerden daha güçlü ve çok daha kötü" ve "dünyada binlerce can alacağı" gibi yüzleşmesi zor ve korkunç gerçekleri hatırlatmaya başladı. Belirsizlik, hayatımızın her yanını sarmalamış durumda, salgının nedeni yayılma yolları ve tedavisi konusunda bile bir kesinlik ortaya konmuş değil. Daha ötesi, tedavi sunular bile bu hastalıktan enfekte olabilmektedir. Güven ise bu süreçte en çok aşınan kavramlarında başında gelmektedir. İnsanlar, salgın süresince insanların neye, kime ve hangi kuruma güveneceklerini kestirmekte zorlanmaktadır. Belirsizlikler her iki duyguyu olumsuz yönde pekiştirmeye devam etmektedir. Bu sürece neredeyse her bilim dalının bir katkısı olmaktadır. Bu anlamda, sosyal bilimciler kabullenilmesi zor ve tartışılması güç gerçekleri ortaya koydular. Evet, bu virüs herkese bulaşabilir ancak onunla karşılaşan herkes eşit değil. Bunun yanında, ülkelerin sağlık politikaları ve verili durumdaki sosyal eşitsizliklerin mevcudiyeti, virüsün ölümcül sonuçları noktasında bireysel olarak insan bedeninin buna tepki verme şekli kadar önemlidir. Sosyal bilimciler COVID-19 salgınının sadece bir sağlık sorunu veya krizi olmadığını gösterdiler. Çünkü bu bir sağlık krizi olmasının yanı sıra sosyal ve politik bir krizdir. Çünkü diğer bütün epidemik felaketler gibi COVID-19 da toplumların hayatında büyük değişiklikler yaratacak bir kırılma anı veya dönüm noktası olarak görülmelidir.

Kaldı ki, bu yazıda yer verilen geçmiş dönem büyük ölçekli bütün salgınlar toplumu ve dünyayı sosyo-ekonomik ve kültürel olarak önemli ölçüde etkilemiştir. M.S. 541 yılında boy veren Justinian Vebası (hıyarcıklı veba), bilinen salgınlara ilk örnek olmuştur. Tüm Orta Doğu ve Anadolu'yu etkileyen bu veba milyonlarca kişinin ölümüne yol açtığı gibi siyasal, askeri sosyal ve ekonomik sonuçları da olan bir salgındır. Aynı şekilde, 1347-1351 yılları arasında yeniden ortaya çıkan "hıyarcıklı veba" bu kez de "kara ölüm" olarak adlandırılacak olup Avrupa'da milyonlarca kişinin ölümüne yol açacaktı. Çin'den kaynaklandığı düşünülen bu hastalık Çin'de de milyonlarca kişinin ölümüne sebep olacaktı. Bu salgının da sosyal ve ekonomik sonuçları olmuştur. Bu yüzyılda yine Amerika kıtasına Avrupa'dan gelen çiçek hastalığı milyonlarca kişinin canına mal olacaktı. Çiçek salgını ise belki de şimdiki küresel sistemin sosyo-ekonomik temellerinin atıldığı bir salgın olarak düşünülmelidir. 1918-1920 yılları arasında ortaya çıkan İspanyol gribi de dünya çapında 40 ila 100 milyon civarında insanın hayatını kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Daha sonra dünya sırasıyla, Hong Kong gribi (1968-1970), HIV-AIDS (1981- günümüzde devam ediyor), SARS (2002-2003), domuz gribi (2009-2010), ebola (2014-2016) ve 2019 yılı aralık ayında ortaya çıkan ve devam eden koronavirüs veya diğer adıyla COVID-19.

Hastalık ve sağlığın sosyo-ekonomik sonuçları bireysel ve toplumsal düzeyde herkese etkisi olacak şekilde yaşanmaktadır. Bununla birlikte, hastalıkla malul bireyin ekonomik ve sosyal ilişkilerinin sağlıklı haline göre aynı olmasını

beklemek mümkün değildir. Zira bireyin hastalık hali kendisini ve çevresini olumsuz şekilde etkilemektedir. Küresel epidemik felaketler de toplumlara aynı şekilde örselemektedir. Dünya ölçeğinde ekonomik küçülmenin ortaya çıkması kaçınılmaz olduğundan hastalık öncesi hallere dönüş için uzun bir nekahet dönemini beklemeliyiz.

Geçmiş dönem salgınlardan farklı olarak bilimin ulaştığı aşama, tıp teknolojisi ve bilgisinin gelişmesi salgının sonuçları ve örüntülerini değiştirmektedir. Salgının yol açtığı insani kayıpların ötesinde salgının ekonomik sonuçlarının daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Bu durum, epidemik felaketler açısından artık "hastalığın uluslararasılaşması" kavramının tartışılmasını da zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla küreselleşme sadece ekonomik bir olgu olarak değil sağlık ve hastalığın da vechelerini değiştiren bir karakter sergilemektedir. Yeni koronavirüs veya COVID-19 diğer salgınlardan farklı olarak "hastalığın uluslararasılaşması" kavramını görünür kılmıştır.

COVID-19 pandemisi eğitim, aile hayatı, akrabalık ilişkileri, sosyal ilişkiler, ekonomik faaliyetler ve daha birçok şeyi kökten bir şekilde değiştirmektedir. Bu değişim, dünya ölçeğinde cereyan etmektedir. Salgının başlamasından bu yana görünür hale gelen bir başka şey ise eşitsizlik olgusudur. Çünkü salgının seyri, aynı ülkedeki farklı sosyal tabakaya mensup kişilere etkisi bakımından ve gerekse de ekonomik olarak varlıklı ve yoksul ülkeler arasındaki farkları da gözler önüne seren bir panorama sunmaktadır.

Salgın ve Eşitsizlikler

Birçok hastalık gibi salgınlar da bütün insanları eşit şekilde etkilememektedir. Salgından etkilenme açısından gelişmiş ve gelişmemiş ülke farklarının belirgin olmadığı ifade edilebilir ancak ülkedeki sosyal gruplar arasında salgından etkilenme ve sosyal kesimlere göre sonuçları açısından belirgin bir eşitsizlik olduğu belirtilebilir. Örneğin ABD'de mevcut eşitsizlikleri doğrular bir şekilde New York şehri ve diğer kentlerdeki çoğunluğu yoksul Afro-Amerikanlar ve diğer göçmen toplulukları COVID-19 pandemisinde özellikle olumsuz etkilenmişlerdir. Keza ülke genelinde de COVID-19 kaynaklı ölümlerin dağılımı Afro-Amerikanlar ve diğer gruplar arasında orantısız bir şekilde dağılım göstermektedir.

COVID-19 nedenli ölümler Afro-Amerikanlar arasında daha yüksek seyretmektedir. Örneğin Milwaukee şehrindeki COVID-19 ölümlerinin, 3/4'ünü Afro-Amerikanlar oluşturmaktadır (1).

Sürekli gelire sahip olmayan ve gündelik faaliyetleriyle geçimini sağlayan kimseler açısından salgından etkilenme durumunun toplumun geri kalan kısmıyla aynı olacağını söylemek mümkün görünmemektedir. Örneğin İngiltere'de salgının ilk başladığı dönemde halkın marketlere akın etmesi ve gıda stoklaması nedeniyle yoksulların temel gıda maddelerine erişiminde sorunlar yaşadığı belirtilmektedir. Bu durum beslenmeyle ilgili sağlık eşitsizliklerinin şiddetlenmesine yol açmıştır (2).

Tahminlere göre 1,4 milyar insan mutlak yoksulluk kapanında ve bunların büyük kısmı gelişmekte olan ülkelerde ikamet etmektedir. Bu tahminler nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan yoksulları barındıran Afrika ülkelerini de içermektedir. Bu kıtanın bazı bölgelerinde COVID-19'un yan etkileri olarak yoksulluk seviyesinin 30 yıl öncesine dönebileceği belirtilmektedir. Bazı senaryolara göre ise yoksul sayısında 400 ila 500 milyon civarında bir artış olacağı öngörülmektedir (3).

Salgından etkilenme halinde mevcut şartları daha olumsuz yönde etkileyen bir diğer husus ise sağlık hizmetlerine erişimde eşitsizlikler yaşanmasıdır. Genel olarak hastalık ve özelde ise salgın durumunda incinebilir grupların sağlık hizmetine erişememesi salgının sonuçlarını daha da ağırlaştırmaktadır. Gelişmekte olan ve yoksul ülkelerdeki salgın istatistikleri şeffaflık ve güven gibi nedenlerle mevcut durum hakkında sağlıklı analizi güçleştirmektedir (4).

Son 15 yıldaki salgınlar bir takım önleyici uygulamaların hayata geçirilmesine yol açmıştır. Bunlarında başında hastalık bulaşını önleyen sosyal izolasyon ve sosyal mesafe uygulamaları gelmektedir. Hiç kuşkusuz bu uygulamalar da sosyal ilişkileri önemli ölçüde değiştirmektedir.

Salgın ve Sosyal İlişkiler

Son yirmi yılda karşılaşılan pandemi salgınları sağlıklı kalma ve hastalıktan korunma davranışlarını gündemleştirmiştir. Dahası, davranışsal önlemlerin

salgınların seyrini değiştirmede önemli bir etkisi olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, hastalık bulaşını engellemede el yıkama ve maske takmak gibi önlemlerin etkisi bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Bununla birlikte, bireylerin duruma ilişkin algıları ve endişeleri, salgınlar ortaya çıktığında halkın önlemlere uymasını zorlaştırmıştır. Bireylerin hastalığa dair bilgisi, risk algısı, endişeleri ve medyadaki bilgi akışına maruz kalma gibi etkenler de önlemlere uyma noktasında belirleyici psiko-sosyal faktörler olarak öne çıkmıştır.

Bununla birlikte, salgın umacısı sosyal ilişkileri dönüştürmekte fiziksel izolasyon yanında bireylerde duygusal izolasyona yol açmaktadır. Bireyler salgından fiziksel olarak etkilenmese bile genel kaygı düzeyleri yüksek olabilmektedir. Nitekim Çin'de 1.120 kişinin katılımcı olduğu çalışmada elde edilen bulgulara göre; katılımcıların %54'ü salgının kendilerini psikolojik olarak orta düzey ve şiddetli düzeyde etkilediğini belirtmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu ailesi hakkında endişe taşıdığını belirtmişlerdir (5).

Sosyal hayatın en önemli parçası olan aile kurumu da bu etkilerden payını almaktadır. Birçok pandemide uygulanan sosyal ve fiziksel mesafe kuralı sosyal izolasyonu en büyük etkisini aileler içerisinde göstermektedir. COVID-19 salgını birçok açıdan aileler için sorun oluşturmaktadır. Örneğin ailenin üyelerinin sağlığı hakkında kaygı, toplumdan izole olma stresi; olası işsizlik ve gelir azalması gibi

faktörler salgın hastalıklar ile yaşamın sonuçları arasında görülebilir. Dahası, okullar kapandığı için çocukların eğitiminin devamı ebeveynlerin sorumluluklarına bir yenisini eklemiştir. Bunun yanında okulların uzaktan eğitimle çocuklara katkısı oldukça sınırlı olmaktadır (6).

2008 yılında yapılan bir çalışmada sosyal izolasyon önlemlerine uyma konusunda katılımcıların büyük çoğunluğu önlemlere uyma konusunda zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Yine katılımcıların büyük çoğunluğunun, sıkılma, hayal kırıklığı, izole edilmişlik duygusu gibi psikolojik sonuçlardan muzdarip oldukları bulgularına ulaşılmıştır (7). Bunun yanında, yaşadığımız dönem tecrübeleri bize hastalık bulaşmış kişilerin tedavisini almış olsa bile başkalarına bulaştırma endişesiyle yaşadığı veya başkalarının kendisine bulaşır korkusuyla mevzu bahis kimselerden uzak durduğu ve dolayısıyla onları yalnızlaştırdığını göstermektedir. COVID-19'un uzun süreli sonuçları bilinmediğinden hastalık geçirmiş kimseler sosyal olarak damgalanabilmektedir. Salgın sonrasında sağlık otoritelerini bekleyen bir diğer sorun hiç kuşkusuz bu damgalanma olgusundan muzdarip kimselerin hayatının normalleşmesini sağlamak olacaktır.

Salgın süresince devam ettirilen sosyal mesafe psiko-sosyal açıdan birtakım sonuçlara yol açarken normal yakalama döneminde sosyal ilişkilerin salgın öncesi halinde, kaldığı yerden devam ettirmeye çalışılması ayrı bir sorun yumağını ortaya çıkartmaktadır. Bu nedenle, ülkeler, salgın sürecinde sosyal-kültürel faktörleri dikkate alarak etkili bir bilgilendirme faaliyetiyle sosyal ilişkilerin tedrici olarak normalleştirilmesini sağlamalıdır.

Salgın ve Hükümetler

COVID-19 salgını, dünyadaki yayılım hızı, modern çağda yol açtığı ölümler ve ekonomik ve sosyal sistem üzerinde yol açtığı tahribatlardan ötürü bütün özellikleri bünyesinde barındıran bir epidemik felaket ideal tipi olarak da görülebilir. Ülkelerin ekonomik faaliyet hacmini etkiledi, işsizlik oranlarını artırdı, üretim düştü ve eğitim faaliyetleri askıya alındı. Savaş zamanlarında bile hız kesmeyen küresel ticaret sekteye uğradı.

Dünya, öteden beri çok sayıda enfeksiyon hastalıklarıyla mücadele etmektedir. Ancak bu hastalıkların sonuçları

toplumun tümünü ve tüm ülkeleri etkilemediği gibi coğrafi olarak da her zaman büyük yayılım göstermezler ve çoğunlukla tedavileri de tıbbi profesyonellerce bilinmektedir. Ancak COVID-19 gibi bazı hastalıkların toplumlara ve devletlere getirdiği yük sistemi tehdit etmeye başladığı zaman bir güvenlik sorunu olarak da kabul edilebilmektedir. Bu durum sadece ölüm ve hastalık oranları ile ilişkili olduğu için değil toplumda meydana getirdiği risk algısı ve korku ile ilişkilidir (8). Güvenlik sorunu olarak algılanmasının yanında devletlerin kaynaklarını ve sağlık sistemlerini adeta sına testine sokmakta ve sorunla baş etme kapasitesinin test edilmesi sonucuna da yol açabilmektedir.

Korona tartışmalarının küresel ölçekte yapılmaya başlandığı tarihte, Lancet dergisinde yayınlanan bir çalışmada "hükümetlerin COVID-19'un yayılımını ve ekonomik etkilerini azaltamayacağı hükümetlerin yapabileceğinin sadece hastalık kaynaklı mortaliteyi olabildiğince düşük tutmaya çalışmak ve kaçınılmaz olan olumsuz ekonomik sonuçları iyileştirmek için önlemler almak olduğu" ifade edilmektedir (9). Bu ifadeler kısmen gerçeklik payı taşımaktadır. Ancak salgın ilk ortaya çıktığında doğru olan bu düşünce zaman içinde bazı bölgelerde yanlışlanacaktır. Hükümetler sıkı tedbirlerle hastalığın yayılımını azaltabildiği gibi desteklerle hane halkı üzerindeki ekonomik etkilerini de azaltabilecektir. Salgın sürecinde ekonomik olarak hane halkı üzerindeki etkilerini azaltmak için pek çok hükümet ekonomik destek vermeye başladıklarını belirtmiştir.

Salgın, hükümetlerin yasal düzenlemeleriyle sona erecek veya etkilerini azaltacak değil ancak hükümetlerin ve sağlık otoritelerinin etkili rehberliğiyle sürecin daha az zararlarla atlatılması mümkün görünmektedir. Sağlık kurumları salgını yönetme merkezleri değil, onun sonuçlarıyla uğraşma merkezleridir. Bu nedenle başta gelişmiş ülkelerin sistemleri olmak üzere neredeyse bütün sağlık sistemleri salgının etkileri nedeniyle sına testlerine girmektedir. Bazı sistemler bu testleri geçememekte, bazıları bu testten kalmakta ve bazıları ise zorunlu olarak teste girmeyi görmezden gelmektedir.

Hükümetler ve dolayısıyla sağlık otoritelerinin bir diğer önemli görevi halkı doğru ve etkili bir şekilde bilgilendir-

mektir. Zira nüfus yoğun mekânlarda çalışmak zorunda olanlar hariç bireylerin enfeksiyondan korunması doğrudan bireysel korunma tedbirlerine bağlıdır. Toplumlar, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey ve kültürel açıdan homojenlik göstermediğinden toplumun her kesimine yönelik farklılaştırılmış etkili bilgilendirme faaliyeti yürütülmelidir. Bu nedenle salgın hastalıklar sırasında etkili bir iletişim halkın sağlığı açısından önemli katkılar sunacaktır. Vatandaşlar mevcut veya yaklaşan sağlık tehdidi hakkında aşırı teknik terimlere boğulmadan bilgilendirilmelidir. Salgın hastalık hakkındaki haberlere halkın tepkisi, kaygı ve risk algısının artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, pandeminin riskleri hakkındaki bilgiler küçümsenmemeli veya abartılmamalı, dikkatli bir şekilde yönlendirilmeye çalışılmalıdır. Ayrıca pandeminin anlatılmasındaki teknik kavram bolluğu dikkatleri dağıtıcı etkiye yol açabilmektedir. Bu noktada sağlık okuryazarlık düzeyinin çok önemli bir faktör olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin teknik ve bilim adamları için "1. dalga" veya "2. dalga" gibi tanımlamalar anlamlı olabilirken sıradan insan için "2. dalga" kavramı tehlikenin geçtiği algısına yol açabilmektedir. Esasen salgında tam bir sönümlenmeden söz edilemeyeceği için teknik olarak da bu türden bir isimlendirmenin doğru olamayabileceğinden bahsedilebilir. Bireysel olarak teyakuz halinin sürekli tutulması olumsuz sonuçların maliyetini azaltabilecektir.

Salgın, sonuçları açısından çok önemli bir sağlık sorunu olarak ele alınmasına karşın mutlak manada sosyal ve politik bir problem olduğu değerlendirilebilir. 6 aydır diğer hastalıkların arka plana düşmesi ve bütün devletlerin COVID-19'u ana gündem maddesi yapması da problemin bu özelliğinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Salgının Etkileri ve Gelecekte Neler Yapılabilir?

Salgın bahsedildiği üzere birçok soruna yol açtı ve bunun yanında genel olarak temel problem odakları oluşturdu. Bu odakların bir kısmına kısaca yer verecek olursak;

- Salgın sürecinde dünya kaynaklarının kıstlılığı sosyal eşitsizlikleri daha görünür kılmıştır. Dolayısıyla, sosyal çatışmaları artırıcı bir dinamiğe yakıt üretti.

- Küresel ölçekte belirsizlikler ve risk algısı arttı.

- Dünyanın birçok ülkesinde halkın otoritelere güven duygusu zedelendi.

- İşsizlik ve sosyal problemler arttı.

Bununla birlikte, salgınla görünür hale gelen veya ortaya çıkan sorunlarla baş edilebilmesi için bir takım önlemlere ihtiyaç duyulacaktır. Bunlar;

- Salgın sonrası sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmak için etkili kamu politikaları üretilmelidir.

- Salgın sürecinde sağlık ihtiyacına cevap vermekle sorumlu sağlık çalışanları mali ve özlük hakları açısından tatmin edici şekilde desteklenmeli. Salgın sürecinde sistemin her üyesi eşit derecede yüksek risklerle karşı karşıya kaldığından hiçbir çalışan kapsam dışı bırakılmamalı.

- Salgın sonrası belirsizlikleri ve riskleri azaltmanın bir yolu olarak halkın geleceğe güvenle bakabilme duygusunun pekiştirilmesi için projeler oluşturulmalıdır.

- Ayrımcılık ve damgalanma gibi sorunların çözümü için etkili bir bilgilendirme ve halkın sağlık okuryazarlığının artırılması çalışmaları yürütülmeli.

- Hane halkının cari ekonomik sorunlarıyla baş etmesi için ekonomik destek programları sürdürülmeli.

- Salgından korunmada halkın sosyal ve kültürel özellikleri dikkate alınarak misenformasyon ve dezenformasyondan korunması için etkili halk sağlığı eğitimi programları yürütülmeli.

Türkiye'de salgın süresince halkın hastalıktan korunması için dünyayla eş zamanlı olarak gerek sosyal hayatın düzenlenmesi ve gerek sağlık sisteminin düzenlenmesine ilişkin birçok idari uygulama hayata geçirildi. Bunların başında, sokağa çıkma kısıtlamaları, örgün eğitimin uzaktan sürdürülmesi, pandemi hastanelerinin ilanı, 65 yaş üstü ve 20 yaş altı kimselere dönük sokağa çıkma kısıtlaması gelmekteydi. Sosyal ve ekonomik hayat bu uygulamalardan etkilendi. Yakın zamanda ise salgın öncesi dönem öncesine dönüş için çalışmalar başlatıldı.

Türkiye'de salgın sonrası 65 yaş üstü kimselerin gelecek dönem rehabilitasyonu için teşvik programları düşünülmelidir. Bu teşvikler kırsal ve kentsel alanda yaşayan kişiler için farklı ele alınabilir. Örneğin hayata tutunma şevklerini artırmayı sağlamak, işe yarar olduğunu hissettirmek ve duygusal sosyal izolasyonun etkilerini kırmak üzere kırsal alanda yaşayan 65 yaş üstü her birey için isteği halinde belirli sayıda küçükbaş veya büyükbaş hayvan hibe programı hayata geçirilmesi değerlendirilmelidir. Bunun yanında kentsel alanlarda yaşayan 65 yaş üstü kimselere maddi teşvik yanında psikolojik rehabilitasyon programları hazırlanması gündeme alınabilir.

Her toplumda olduğu gibi Türkiye'de de incinebilir gruplar bulunmaktadır. Sağlık alanında incinebilir grupların başında evde sağlık hizmeti alan kimseler gelmektedir. Bu gruplara yönelik eğitim ve rehabilitasyon programları hazırlanabilir. Böylelikle incinebilir grupların sağlık okuryazarlık düzeyinin de artırılması sağlanabilir. Toplumun bilgilendirilmesi devam etmekte ancak sağlık okuryazarlığının düşük olduğu düşünülen alanlar ve bölgelere daha fazla eğilinmesi gerekmektedir. Düzenlenecek programlar bölgelerin sosyo-kültürel yapısı ve eğitim düzeyi dikkate alınarak hazırlanmalıdır. Bu noktada, daha önce afet çalışmalarında bulunmuş, sosyal psikolog ve sosyolog akademisyenlerden yararlanılmalıdır.

Sonuç

COVID-19 salgınının da selefleri gibi dünyayı tümüyle değiştireceği düşünülmektedir. Ancak bu değişimin ekonomik, politik ve sosyal yönünü salgın sönümlenmeden net olarak kestirebilmek mümkün görünmemektedir. Çünkü salgın, devletlerin onun hakkında öngörüsünden bağımsız bir mekanizmaya sahip ve devletleri hiç olmadığı kadar hızlı hareket etme yönünde zorlamaktadır. Salgının karakteri nedeniyle biri diğerini dışlayan kararların alınması da bu sürecin cilveleri olarak değerlendirilebilmektedir. Ne var ki salgın, Dünya Sağlık Örgütü gibi hegomonik yapıların işlevselliğinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Ayrıca salgın süreci, gerek bireylere aşırı sorumluluk yüklenmesi gerek devlete yüklenen (kısmen beklenti orijinli) sorumluluklar nedeniyle karşılıklı bir sorgulamanın yaşandığı bir dönem olarak karakterize olmuştur.

Bu yazının kaleme alındığı süreçte dünyada COVID-19 kaynaklı ölümlerin sayısı 500 bini bulmuştu ve ölüm istatistiklerinde ilk sıralarda dünyayı domine eden ülkeler yer almaktaydı. Hastalıklarla baş etme ve hayatta kalabilme pratikleri açısından yoksul ülkelerin yaşam pratiklerinin irdelenmesinin gelecekte yaşanması olası epidemik felaketler için önemli bir laboratuvar olduğu düşünülmektedir. Halk sağlığı uzmanları, epidemiyologlar ve sosyologların bu konuda çalışmalar yapması düşünülebilir.

Tüm dünyanın bu felaketi en az zararlarla atlattığı dileğiyle...

Kaynaklar

- 1) Aaron van Dom, Rebecca E Cooney, and Miriam L Sabin, (2020) COVID-19 Exacerbating Inequalities in the US. *Lancet*, 18-24 April; 395(10232): 1243-1244.
- 2) Madeleine Power, Bob Doherty, Katie Pybus, and Kate Pickett, (2020). *How Covid-19 has Exposed Inequalities in The UK Food System: The Case of UK Food and Poverty*, Emerald Open Research, 2: 11.
- 3) Mohamed Buheji, Katiane da Costa Cunha, Godfred Beka, Bartola Mavric, Yuri Leandro do Carmo de Souza, Simone Souza da Costa Silva, Mohammed Hanafi, Tulika Chetia Yein. (2020), *The Extent of COVID-19 Pandemic Socio-Economic Impact on Global Poverty. A Global Integrative Multidisciplinary Review*, *American Journal of Economics*, 10(4): 213-224.
- 4) https://www.who.int/docs/default-source/coronavirus/situation-reports/20200704-covid-19-sitrep-166.pdf?sfvrsn=6247972_2 (Erişim Tarihi: 15.07.2020).
- 5) Wang, C, Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., Ho, R.C., 2020. "Immediate Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 1729;1-25.
- 6) Simon Burgess, Sievertsen, H. H., "Schools, Skills, and Learning: The Impact of COVID-19 on Education", <https://voxeu.org/article/impact-covid-19-education> (Erişim Tarihi: 30.04.2020).
- 7) Reynolds, D. L., Garay J. R., Deamond, S. L., Moran, M. K., Gold, W., Styra, R., 2008. "Understanding, Compliance and Psychological Impact of the SARS Quarantine Experience" *Epidemiol Infect.* Jul; 136(7): 997-1007.
- 8) Enemark, C, 2009. "Is Pandemic Flu a Security Threat?", *Survival Global Politics and Strategy*, Vol. 51,1, 191-214.
- 9) Roy M Anderson, Hans Heesterbeek, Don Klinkenberg, T Déirdre Hollingsworth, (2020). *How Will Country-Based Mitigation Measures Influence the Course of the COVID-19 Epidemic?*, *Lancet*, Volume 395, Issue 10228, P931-934.